

1987. – 134 с.

Вархол: Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. - Словацьке пед. вид-во в Братіславі, відділ укр. літ. в Пряшеві, 1990. – 159 с.

Матвієнко: Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 8. – С.16 – 20.

Скрипник: Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.

Ступінська: Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови. Дисертація на здобуття вченого ступеня канд.філол.наук. – Тернопіль, 2000. – 198с.

СФУМ: Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – 1097с.

Halyna Stupinska. Peculiarity of adjective phraseological synonyms of the lemky dialect.

The article, that is based on phraseological material of the lemky dialect, is a sketchy attempt to depict the features of the phraseological synonymy and define the intrinsic tokens of adjective phraseological synonyms.

Key words: synonymic raw, phraseologism, adjective phraseological unit, phraseological synonyms.

Наталія КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

© 2009

ДІАЛЕКТИЗМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОДІЛЬСЬКИХ І ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК)

Зіставно-типологічний метод дослідження фраземіки говіркового мовлення дає можливість визначити загальномовні сталі вислови, територію побутування окремих фразеологізмів.

Порівняльний аналіз фраземіки подільських і лемківських говірок дозволив виділити тотожні одиниці, а також діалектизми в складі семантично однакових фразем. Найвищий рівень варіативності виявляють іменники, що зазнали інішомовних впливів.

Ключові слова: діалектизм, фразема, діалектна фразема.

Упродовж останнього десятиріччя фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу.

Цінний фраземний матеріал описано в дисертаційних дослідженнях різних діалектних зон (Н.Бабич, Т.Грица, Н.Коваленко, Г.Ступінська, М.Олійник), зафіксовано в матеріалах до словників фразем середньополіських [Грищенко], подільських [Доленко; Коваленко], буковинських [Бабич], слобожанських говірок [Юрченко, Ройзензон, Ройзензон; Івченко]. Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що виступають у сучасній українській літературній мові [Вархол, Івченко; Юрченко, Івченко; Ужченко, Ужченко].

Для українських дослідників залишається маловивченою діалектна фраземіка окремих ареалів, хоч визначено її сутність та місце в системі мови, критерії виділення [див.: Бевзенко; Федоров; Муқан, Непійвода та ін.]. У наявних розвідках, як правило, визначаються особливості вузьколокальних сталих висловів у порівнянні з фраземікою літературної мови на фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. Діалектні фраземи можуть різнитися від певних одиниць літературної мови не тільки компонентним значенням, а й семантикою. Відзначимо й різноаспектність у вивченні фразем-регіоналізмів: семантико-тематичний, структурно-семантичний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, лексико-граматичний і стилістичний.

Завдання нашої статті – описати фраземи подільського діалектного мовлення у їх відношенні до лемківських говірок, виявити особливості лексичних діалектизмів.

Матеріалом для спостережень послугувала картотека фразем, укладена на основі польових записів, виконаних автором у говірках 34 населених пунктів Західного Поділля за спеціально складеною програмою, та записи східноподільських говірок [Доленко]. Для ареального порівняння використано фразеологічні одиниці сучасного лемківського говору [Вархол, Івченко; Панцьо; Ступінська; Лавер].

Найчисленнішими є групи фразем, об'єктом оцінювання яких є сама людина, її риси характеру, вчинки, взаємостосунки. Отже, цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у літературній мові та діалектах, у різних діалектах. Однакові вислови побутують у західноподільських і лемківських говірках: 'голодний' – зах.под. *го'лодний йак нес* (Др, Злч, Зн, Ів, Км, Кс, Кр, Лс, Мк, СУ), под. *голодний, як нес* [Номис: 532], лемк. *голодний як нес* [Вархол, Івченко: 100], 'товстий' – зах.под. *шириший йак доуший* (Крч, Кс), лемк. *ши'риший як до'виший* [Вархол, Івченко: 146]; 'дивуватися' – зах.под. *очи виставила* (Зн, Км, Лс), лемк. *очи виставила* [Панцьо:14]; 'дурний' – зах.под. *не"мати розуму* (СУ), лемк. *розуму не мати* [Панцьо: 42]. Найбільше увиразнюють фраземи, що побутують у говірковому мовленні, лексичні діалектизми, що виступають у компонентному складі часто однакових за семантикою одиниць. На відміну від тотожних фразем, більшість яких фіксована в суміжних зонах, сталі вислови, які протиставляються діалектизмом, побутують, як правило, у дистантних ареалах.

У фразеосемантичному полі (далі – ФСП) "Фізичний стан людини" виявлено іменникові діалектизми в складі фразеологічних одиниць: 'померти' – зах.под. *за'дerti ко'пита* (Вр, Др, Зн, Крм, Крч, Лс, МО, Цк, Шд), лемк. *вы'стерти копы'та* [Вархол, Івченко: 71], пор. закарп. *відки'нути каву'л'і / катрафу'си* [Лавер 1992, 28]; 'дуже худий' – зах.под. *тон'кий йак нитка* (Злч), лемк. *сухий як цве'рка* (нитка) [Вархол, Івченко: 141]; зах.под. *ті'лько кості і ш'кура* (Зн, См, Шд), лемк. *лем кість а ск'ора (к'ожа)* [Ступінська: 13]; 'товстий' – закарп. *тучний, як кормник* (відгодований кабан) [Дзензелівський: к.407], лемк. *тучний як па'ця* [Вархол, Івченко: 99]; зах.под. *то'уста йак ба'ріла* (Крм), *йак вантух* (Кр), *йак те"ребух* (Кр), *йак 'подоушка* (Зн); лемк. *тлусний як бочка* [Вархол, Івченко: 23]; *тлустий як б'очка* [Ступінська: 8]; 'змерзнути' – зах.под. *зуб на зуб не"попа'дає* (Др, Кс, Лс, См, Шд), лемк. *а'ни зуб на зуб не доста'не* [Вархол, Івченко: 60], *зуб на зуб не трафит* [там само].

У ФСП "Розумова діяльність людини" виявлено діалектні форми назви рослин і тварин, наприклад: 'дуже дурний' – зах.под. *дурни'й йак квасо'л'а* (Крм, Крч, Лс, МО, Шд), лемк. *глу'пний як фасо'ля* [Вархол, Івченко: 136], закарп. *дурны'й, ги пасу'л'а* [Дзензелівський: к.190]; зах.под. *дурни'й йак о'сел* (Крч, Лс, МО, Шд), лемк. *дурни'й як сомар* [Ступінська: 8].

У ФСП "Мовленнєва діяльність людини" також виявлено діалектизми в складі фразем сучасного мовлення: зах.под. *йак во'ди у'писок наб'рати* (Вр, Др, Зн, Крм, Крч, Лс, МО, Цк, Шд) / *н'іби во'ди у'писок наб'рати* (Нг) / *шо во'ди у'писок наб'рати* (Пл); *во'ди у'рот наб'рати* (Гр) / *йак во'ди у'рот наб'рати* (Км, Кс, Пл, СУ) / *йак во'ди рота наб'рати* (Кд), *наб'рати во'ди у'писок* (КК) – сх.под. *набрати води в рот* [Доленко: 155] – лемк. *шиди'ти, як бы ма'ла во'ду в та'мбі* [Вархол, Івченко: 31]; зах.под. *зак'рити ка'лу* (Кс), *сту'лити 'пел'ку* (Кс) – закарп. *закри'ти пи'сок / пысл'а'к* [Лавер 1992: 30]; сх.под. *взя'ти губу' на замо'к* [Доленко: 136] – закарп. *запри' рот на коло'диц'у* [Дзензелівський: к.421], *закры'й пы'сок на коло'диц'у* [там само] – закарп., лемк. *покла'сти на рот коло'дку* [Лавер 1992: 29];

2) 'кричати': зах.под. *ро'ск'рити 'морду* (Чр) / *ро'ск'рити 'писок* (Кд, Кс, МК), *ро'з'ави'ти 'писка* (Мн), *росту'л'ати паи'чеку* (Пл), *ро'спустити 'гембу* (Лс, Нг, Цк), *'пел'ку ро'ск'рити* (Кс, Пл), *ро'ск'рити 'дембу* (Крм) – бойк., закарп. *ро'зкри'ти га'в(д)ру* [Лавер 1992: 23] – карп. *ро'зкри'ти ха'ву / н'у'тру / гук / гу'кало / ри'ло / ха'р'у* [там само];

3) 'говорити дурниці': зах.под. *мо'лоти йак з га'рачки* (Км, МО) / *мо'лоти йак з го'рачки* (МК); *'плести йак з го'рачки* (Злч, МК, Пл) / *'плести йак з го'р'ачки* (Др, Лс) – лемк. *гва'рити як на глушка'ню, бишидува'ти (плести) як на глушку* [Вархол, Івченко: 39]; лемк. *хпа'сти з п'єца на голо'ву* [Ступінська: 8].

ФСП "Психічний стан людини":

1) 'відчувати страх': зах.под. *аж 'волос 'дибом ста'у у кого* (СУ) – лемк. *воло'ся ку'ницом ста'ло кому* [Вархол, Івченко: 34];

2) ‘сміятися’: зах.под. ¹зуби шк’іри^єти (Дн, КК, Кс, Пл, Цк) – лемк. *выжгыря’ти* *зубы* / *вка’зувати* [Вархол, Івченко: 60];

3) ‘сердитися’: зах.под. *на’дути’с’а* *йак* *ін’д’ук* (Кт); *на’дути’с’а* *йак* *йе’н’дик* (Зр) / *на’дути’с’а* *йак* *йендик* (КК) – лемк. *наду’ти са* *як* *пуля’к* [Вархол, Івченко: 110];

4) ‘бути незадоволенням’: зах.под. *зако’пилити* *писок* – лемк. *обдуліти* *гамбу* [Ступінська: 8];

5) ‘сердитий’: зах.под. ¹гедзе’н’ ¹ўку’сиў *кого* (Пл) – закарп. *о’вад го* *вкуси’в* [Дзензелівський: к.284];

6) ‘здивовано дивитися’: зах.под. ¹випр’ішчи’єти ¹воч’і (Зн, Нг, СУ) / ¹випр’ішчи’єти ¹палуди (Івн) / ¹випр’ішчи’єти ¹балухи (Івн, Лс, СУ) / ¹випр’ішчи’єти ¹бан’ки (Др, Злч, КК, Шд) – лемк. *вирычила* *очи, як* *жаба в* *капусті* [Панцьо: 13];

7) ‘дуже плакати’: зах.под. *ре’в’іти* *йак* *ко’рова* (Др, Злч, Крм, Лс, См, СУ) / *ри’в’іти* *йак* *ко’рова* (Вн) / *ш’л’ухати* *йак* *ко’рова* (Др) – лемк. *рымбати* *як* *корова* [Вархол, Івченко: 71].

У ФСП “Поведінка людини” виявлено такі паралелі: ‘чванитися’: зах.под. ¹Бога *за* *ноги* *зла’пати* (Злч) / ¹Бога *за* *ноги* *сход’ити* (Зн) – закарп. *ими’ти бо’га* *за* *ла’бы* [Лавер 1975а: 60]; закарп. *настирогова’ти* *го’лово* (*лоба’н’у*) [Лавер 1975а: 59] – лемк. *задирати* *голов* [Вархол, Івченко: 40]; зах.под. *за’дерти* *писок* (Кр) – закарп. *задира’ти* *пы’сок* / *пысл’ак* / *паище’гу* / *папу’л’у* / *гу’бы* [Лавер 1975а: 62]; зах.под. *зади’рати* *варги* (Пл) – півд.закарп. *зафогодити* / *зако’рчити* *га’мбы* / *ге’мбы* / *гле’мбы* [Лавер 1975а, 59].

У ФСП “Трудова діяльність людини” діалектизми виявлено в складі семантичного ряду ‘ледачий’: зах.под. *с’вітом* *вал’атис’а* (Злч, Лс, См, СУ) – закарп. *манти’ти* *світом* [Лавер 1992, 19]; закарп. *пе’рстом* *не* *до’кинес’а* (*не* *доту’лиц’а*) [Лавер 1975б, 181] – зах.под. ¹нал’ц’ом *не* *рушити* (См, СУ).

Отже, лемківські говірки мають свої особливості у лексичному складі порівняно з подільськими. В них помітні запозичення з польської (*тлустий, п’ец, гамба*), словацької (*мачка, драга*), угорської (*смар*) та ін.

Найбільше лексичних варіантів виявлено у ФСП “Психічний стан людини”, що презентована у цій групі 7 семантичними рядами фразем. Серед інших частин мови найвищий рівень варіативності виявляють іменники: *пе’рстом* – *нал’ц’ом*, *клебені* – *тельбухи*, *кам’ізел’ки* – *ж’іл’о’тки*, *варги* – *га’мбы*, *писок* – *пысл’ак* – *паище’гу* – *папу’л’у* – *гу’бы*, *ін’д’ук* – *йе’н’дик* – *пуля’к*, ¹гедзе’н’ – *о’вад*.

Отже, фразеологічні системи говіркового мовлення, де виявляється декілька діалектних систем, відбивають передусім загальноукраїнські фразеотворчі процеси, однак спостерігаються і властиві лише їм ознаки. Дослідження виявило, що фразеологічній системі аналізованих говірок притаманні велике розмаїття одиниць, варіювання, відносна мобільність форми й багатство семантики. Аналіз підтвердив належність діалектних фразем до єдиного українського діалектного простору та засвідчив контакти з чужими мовами й адаптацію таких запозичень у сучасному мовленні.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вн – смт Вінківці Вінковецького р-ну, Дн – ст. Дунаївці Дунаєвського р-ну, Зл – с. Зелене Волочиського р-ну, Злн – с. Зелена Чемеровецького р-ну, Зр – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну, Ів – с. Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл., Івн – с. Іванківці Городоцького р-ну, Кд – с. Кадіївці Кам’янець-Подільського р-ну, КК – с. Кізя Кудриньцька Кам’янець-Подільського р-ну, Км – с. Комунар Кам’янець-Подільського р-ну, Кр – с. Курівка Городоцького р-ну, Крм – с. Кормильче Чемеровецького р-ну, Крч – с. Карачієвці Вінковецького р-ну, Кс – с. Косиківці Новоушицького р-ну, Лс – с. Лісоводи Городоцького р-ну, МК – с. Мала Кужелівка Дунаєвського р-ну, Мк – с. Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Мн – с. Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл.; МО – с. Майдан-Олександрівський Вінковецького р-ну, Нг – с. Нігин Кам’янець-Подільського р-ну, Ор – с. Оринск Кам’янець-Подільського р-ну, Пл – с. Пилипківці Новоушицького р-ну, Рх – с. Рахнівка Дунаєвського р-ну, См – смт Смотрич Дунаєвського р-ну, СУ – смт Стара Ушиця Кам’янець-Подільського р-ну, Цк – с. Цикова Чемеровецького р-ну.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабич:** Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 5-13.
- Бевзенко:** Бевзенко С.П. До характеристики відмінностей української діалектної мови у фразеології // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції – К.: Наук. думка, 1972. – С. 148-149.
- Вархол, Івченко:** Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160с.
- Грица:** Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: Дис. ... канд. філ. наук.: 10.02.01. – Харків, 1996. – 181с.
- Грищенко:** Грищенко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесся (село Лучанки Овручського району Житомирської області) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – № 8. – С.162-177.
- Дзензелівський:** Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл.України (лексика). – Ужгород, 1993. – Ч. III. – 464с.
- Доленко:** Доленко М.Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 131-161.
- Івченко:** Івченко А.О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини // Збірник Харківського історико-географічного товариства. Нова серія. Т.1. – Харків, 1993. – С.153-162.
- Коваленко:** Коваленко Н.Д. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред. П.Грищенко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 379-391.
- Лавер 1975а:** Лавер В.И. Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 58-66.
- Лавер 1975б:** Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их лингво- географическая интерпретация // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 178-191.
- Лавер 1992:** Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Ужгородский гос. ун-т. – К., 1992. – 50с.
- Муқан, Непийвода:** Муқан Г.М., Непийвода Ф.А. Діалектні риси у фразеологізмах української мови // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції – К.: Наук. думка, 1972. – С. 149-150.
- Номис:** Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М.Номис. – К., 1993. – 768с.
- Панцьо:** Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок (Дієслівна лексика). – Тернопіль, 1997. – Ч.І. – 56с.
- Ступінська:** Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – 20с.
- Ужченко, Ужченко:** Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма матер, 2002. – 263с.
- Федоров:** Фёдоров А.И. О критериях выделения диалектных фразеологических единиц (ФЕ) // Актуальные проблемы лексикологии / Отв. ред. Н.А.Лукиянова. – Новосибирск: НГУ, 1974. – С. 93-94.
- Юрченко, Івченко:** Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. – Харків, 1993. – 172с.
- Юрченко, Ройзензон, Ройзензон:** Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагменты словаря) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 192-207.

Natalya Kovalenko. Dialecticisms in phraseological units (on the material of Podilya and Lemkiv dialects)

Comparative-typological method of investigating phraseology in dialect speech makes it possible to define general language set expressions, the territory of existence of certain phraseological units.

Comparative analyses of phraseological units in Podilya and Lemkiv dialects allowed to distinguish similar units and dialecticisms in the structure of semantically identical phrasemes. The highest level of variety is manifested by nouns influenced by other contiguous languages.

Key words: *dialecticism, phraseme, dialect phrasemics.*

Євген ПИЛИПЕНКО (Умань)

© 2009

**ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛИЩА СТЕБЛІВ
У КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ:
РЕФЛЕКСАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ**

На основі аналізу збору лінгвальної інформації та лінгвогеографічних даних відтворено модель рефлексії праслов'янських голосних звуків у мовленні носіїв говірки селища Стеблів Корсунь-Шевченківського району Черкаської області.

Ключові слова: *діалект, ідіолект, діалектне середовище, середньонаддніпрянський діалектний тип, рефлексія праслов'янських голосних звуків.*

Викликавши інтерес у дослідників наприкінці ХІХ-на початку ХХ століть (О. Шафонський, К. Михальчук, А. Кримський, В. Ганцов), різні аспекти середньонаддніпрянського діалектного типу знаходились у полі зору багатьох мовознавців упродовж минулого століття (Ф. Жилко, І. Варченко, В. Ващенко, В. Брахов, А. Могила та інші). Залишаються об'єктом лінгвістичних досліджень говірки Середньої Наддніпрянщини і зараз. При цьому, поруч з питаннями генезису, продовженням збору лінгвального матеріалу, актуальними стали системні описи говірок, у яких мовні явища розглядаються у їхніх взаємозв'язках і переважно безвідносно до літературної мови. Як приклад такого ґрунтовного дослідження варто назвати монографію Г. Мартинової „Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика”, що побачила світ у Черкасах у 2003 році. Враховуючи необхідність системного опису фонемного та звукового складу середньонаддніпрянських говірок, потребу докладної характеристики їхньої парадигматики й синтагматики, повнішого висвітлення репертуару структурно релевантних рис фонологічної й фонетичної систем середньонаддніпрянського говору, залежності реалізації фонем від позиції в слові чи фразі, автор застосовує такі засади фонологічного аналізу, які дозволили встановити інвентар фонем, виявити системність зв'язків усіх компонентів, визначити їхнє функціональне навантаження, дослідити умови позиційного варіювання фонем, можливих обмежень їх вияву, а також позиції нейтралізації фонемних протиставлень, їхні причини та наслідки. Такий підхід дозволив повніше відобразити фонологічну й фонетичну системи середньонаддніпрянського говору, визначити їх структурну та функціональну специфіку. Цінним у дослідженні став лінгвогеографічний аспект — ареалогічна проекція досліджуваних говірок дала змогу виявити типові варіативні ланки фонологічних структур.

Водночас, незважаючи на наявний обсяг опрацьованого діалектологами матеріалу, ґрунтовне осмислення й систематизацію його, все ще залишається актуальним дослідження окремих мікроареалів середньонаддніпрянського діалектного масиву та встановлення взаємозв'язків між ними. Адже лише детальне поетапне вивчення усіх елементів мовної палітри діалекту Середньої Наддніпрянщини, географії й часової динаміки дасть змогу наблизитись до складання її повного кадастру, що й визначає актуальність нашого дослідження. При цьому, опрацьовуючи мовний матеріал говірки селища Стеблів, ми керуємось наміром як дослідити